

AÇIKLAMALI YENİ KELİMELER SÖZLÜĞÜ

Yazar : Dr. Nevnihal Bayar,
Yayınevi : Akçağ Yayınları/ 797
Yer&Yıl : Ankara & 2006
Sayfa : 395 s.

Arş. Gör. Mehmet Yastı
Selçuk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
myasti@selcuk.edu.tr

Dillerin geçmişten bugüne söz hazinesini ortaya koymak için yapılan çalışmaların başında sözlükler yer almaktadır. Türk dilinin ilk yazılı devresi olan Eski Türkçeden bu güne yapılan sözlükler dilimizin etkilediği ve etkilendiği kültürler ile dilin geçirdiği siyasi, tarihî aşamaları göstermesi bakımından bize önemli ip uçları verir. Bu yönüyle Dr. Nevnihal Bayar'ın meydana getirdiği eser, Cumhuriyet döneminde dilimizde türetilen yeni sözcükleri ve bunların türetme şekillerini göstermesi açısından dikkat çekmektedir.

Eser, *Ön söz*'den sonra; *Kısaltmalar*, *Giriş*, *Sözlüğün Düzeni ve Kullanılışı*, *Sözlük*, *Bibliyografya*, *Türkçeden Osmanlıca'ya İndeks ile Osmanlıcadan Türkçeye İndeks* bölümlerinden meydana gelmiştir.

Nevnihal Bayar, *Ön söz*'de (s. 7-9) Türk dilinin kültürler arası alışverişte en çok Arapça ve Farsçadan sözcük aldığını, bunun sonucu olarak da dilimize birçok yabancı sözcük, terkip ve terimlerin girdiğini belirtmiştir. Türk dilinin sadeliğini kazanması için özellikle Tanzimat'tan sonra çeşitli Türkçecilik hareketlerinin başlatıldığını vurgulayarak, bunların "*Yeni Lisan*, *Milli Edebiyat*" gibi akımlarla 1908 yılından itibaren hızlandığını ifade etmiştir. Cumhuriyetten sonra türetilen sözcüklere yeni sözcükler dendiğini söyleyen Bayar, çalışmasının konusuyla ilgili şu açıklamayı yapar: "1930'lu yıllarda özellikle Türk Dil Kurumu tarafından başlatılan çalışmalar sonucunda gerek kişilerin türettiği, gerekse gazete ve dergilerde yapılan

anketler sonucunda teklif edilen, Arapça ve Farsça kelimelere karşılık olarak türetilen yeni kelimeler oluşturmaktadır.” Yazar, çalışmasında ayrıca eskiden kullanılıp dil devriminden sonra tekrar canlandırılan sözcükler ile başka dillerde karşılığı olmayıp, fakat bir kavramı karşılayan bazı sözcüklerin de yer aldığını ifade etmiştir. Yine Ön Söz’de, çalışmanın iki ana bölümden meydana geldiği belirtilmiştir. Araştırmacı, birinci bölümde sözcüklerin belirlenip listelendiğini, bunu yaparken Osmanlıcadan Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya Cep kılavuzunu, Türk Dil Kurumunun sözlükleri ile kaynakçada işaret edilen eserlerin esas alındığını, bu eserlerin tek tek taranarak bulunan sözcüklerin etimolojilerinin verilerek, yanlış bir türetme olup olmadığının tespit edilmeye çalışıldığını vurgulamıştır. İkinci bölümde ise Türk Dil Kurumu dışında yeni sözcüklerle ilgili çalışmaların yapılıp yapılmadığı, çalışma yapıldı ise bunlara kimlerin katıldığı gösterilmiş, başta üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri olmak üzere çeşitli kurumların bu konu ile ilgili görüşlerinin incelendiği belirtilmiştir.

Kısaltmalar bölümünde (s. 11-12) eserde kullanılan terimlerim kısaltmaları verilmiştir: Geometri (geo.); jeoloji (jeo.); anatomi (anat.), askerlik (ask.); psikoloji (psik.); dil bilgisi (dilb.); astronomi (astr.)...gibi.

Giriş bölümünde (s. 13-23) yazar, Tanzimat döneminden itibaren Türk dilinin değişme ve gelişme dönemlerini irdelemiştir. Tanzimat döneminde Türk dilinin sadeleşmesinde bazı yazarlar -Şinasi, Namık Kemal, Ali Süavi, Ahmet Mithat, Ziya Paşa, Muallim Naci, Necip Asım, Şemseddin Sami, Süleyman Paşa- ile gazete ve dergilerin çalışmaları önemli rol oynamıştır. Daha sonra Servet-i Fünun, Edebiyat-ı Cedide ve Fecr-i Ati dönemlerinde dilimizde Arapça ve Farsça sözcük ve terkiplerin kullanımı artmış, dili sadeleştirme çalışmaları bu dönemlerde sekteye uğramıştır. Dildeki sadeleşme çalışmalarının II. Meşrutiyetle yeniden canlılık kazandığını görmekteyiz. Cumhuriyet dönemine kadar geçen bu sürede dilde sadeleşme fikri ön plana çıkmış, yazı dili konuşma diline yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde dernekler kurulmaya başlanmış, dilde sadeleşmeyi savunanlar -Ahmet Hikmet, Veled Çelebi-Necip Asım- 1908 yılında *Türk Derneği*’ni kurmuşlardır. Ancak, bu dernek, üyeleri arasında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı kısa sürede dağılmış. Bundan sonra 1911’de Selanik’te *Genç Kalemler Dergisi*’nde toplananların gayretleri dikkat çekmektedir. Bunlar, yazılarını “*Yeni Lisan*” başlığı altında yazdıkları için “*Yeni Lisancılar*” olarak ün yapmışlardır. Yeni Lisancılar dilde tasfiyecilikten ziyade, yazıda İstanbul ağzının kullanılmasına gayret etmişlerdir.

Meşrutiyet döneminin bir diğer dil hareketi de *Türkçeciler* olarak adlandırılan gruptur. Bunların başında dilde sadeleşmeyi savunan Mehmet Emin Yurdakul gelmektedir. 12 Mart 1912’de kurulan *Türk Ocağı*, Türk milliyetçilerinin toplanma yeri olmuştur. Türk Ocağı, *Türk Yurdu Dergisi*’nden başka *Türk Sözü*, *Halka Doğru Dergi*’lerini de çıkarmıştır.

1917 yılında Ziya Gökalp ve arkadaşları tarafından yayımlanan “*Yeni Mecmua*”, sade Türkçenin ve millî edebiyatın gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Bayar, burada Tanzimat’tan Cumhuriyete kadar yapılan dilde sadeleştir-

me hareketlerinin başarısızlığının dilin asırlarca hor görülüp ihmal edilmesinden kaynaklandığını ifade eder.

Cumhuriyet döneminde dille ilgili çalışmaların yeni bir aşamaya geçtiğini görmekteyiz. Türk dili ile ilgili komisyonlar kurulmuş, bunun sonucunda 1 Kasım 1928'de Latin harflerine geçilmiştir. Millî dil bilincinin yerleşmesi için millî bir şuurun olması gerektiği görülmüş; 1930 yılında "*Türk Tarih Heyeti*" kurulmuştur. Bu kurumun adı daha sonra "*Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*" olmuştur.

Atatürk, tarih çalışmalarının yanında, Türk dili ile ilgili yapılan çalışmaları da bir disiplin altına almak için 12 Temmuz 1932 yılında ismi daha sonra "*Türk Dil Kurumu*" olan "*Türk Dili Tetkik Cemiyeti*"ni kurmuştur. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin amacı "*Türk dilinin kendi öz güzelliğini ortaya koymak ve onu diğer Dünya dilleri arasında hak ettiği gerçek yere ulaştırmak*" olarak ifade edilmiştir (s. 18). Kurumun aylık dergisi olan "*Türk Dili*", 1933 yılından itibaren yayımlanmaya başlanmıştır. Sonrasında Türk Dil Kurumu'nun dildeki yabancı unsurlara Türkçe karşılık bulma, sözcük türetme ile sözlük çalışmaları anlatılmıştır.

Sözlüğün Düzeni ve Kullanışı bölümünde (s. 24), okuyucunun çalışmadan daha kolay faydalanabilmesi için uyulan esaslar, çalışmanın metodu ve düzeni belirtilmiştir.

Sözlük bölümünde (s. 27-335) Araştırmacının belirlediği yeni sözcükler listelenmiştir. Çeşitli araştırmacıların -F. K. Timurtaş, Tahsin Banguoğlu, Cem Dilçin, Ahmet Cevat Emre, Nurullah Ataç, Hasan Eren, Peyami Safa, Necmettin Hacıeminoğlu, Agaḥ Sırrı Levend, Ali Püsküllüoğlu, Ömer Asım Aksoy, Talat Tekin, Zeynep Korkmaz, Ahmet Bican Ercilasun, Muharrem Ergin, Doğan Aksan, Agop Dilaçar, Adnan Ötüken, Emin Özdemir, Özcan Başkan, Haydar Ediskun - sözcüklerle ilgili yorumları verilmiştir. Sözcük terimse hangi alanla ilgili olduğu parantezle gösterilmiştir: Eğik (mat.); etkinci (fels.); ettirgenlik (dilb.); ön tasım (mant.); ön takı (dilb.); yarbay (ask.); yaptırım (fels.); iletken (fiz.); insansı (zoo.); istem (psik.); kişileştirme (ed.); madensi (kim.); öncül (sos.); özsu (biyo.); salınım (fiz. ve astr.); subay (ask.); sekizgen (geo.); yarımada (coğ.)... örneklerinde görüldüğü gibi. Sözcüklerin çeşitli sözlüklerde geçen anlamları ortaya konulmuştur: Görü (<gör-ü): "Nezâret, manzara.", TOCK 1935: 1. Nazar. 2. Nezâret, manzara.// TDK 1945-59: Manzara, nezâket./83-98: 1. TDK 66 ile aynı. 2. Nezâret. 3. Dolaysız kavrama, birden kavrama.// AS 1956: Manzara, → görey.// AP1966: Görme yetisi (s. 143). Sözcüklerin olması mümkün etimolojileri parantez içinde gösterilmiştir: Ötümsüz (ötüm+süz), övgü (öv-gü), süreli (süre+li), yaratıcılık (yarat-ı-m+ci+lik), kanıtlanmak (kanıtla-n-mak), girişimcilik (<girişimci+lik), tersinmek (ters+i-n-mek), törelcilik (törel+ci+lik), ulusallaştırmak (ulusal+laş-tırmak), yatay (yat-ay), saylav (sayla-v), seçmecilik (seç-me+ci+lik)... gibi. Burada bazı hususlar dikkati çekmektedir:

a) Eserde sık sık gönderme yapılan Banguoğlu, Faruk Kadri Timurtaş, Ali Püsküllüoğlu...gibi araştırmacıların işlenen sözcük için öne sürdükleri görüşlere yer

verilmiştir. Fakat, bu görüşlerin araştırmacıların kaynakçada belirtilen eserlerinden hangisinde yer aldığına dair eser ve kısaltma göndermesi yapılmamıştır (s. 59, 61,136, 137...).

b) Bazı sözcüklerin etimolojileri köke kadar indirgenirken bazı sözcüklerin etimolojileri köke kadar indirgenmeden bırakılmıştır: diz-ge>dizge (s. 94), yok+almak>yoğalmak (s. 327), göç+men>göçmen (s. 140); başar-ı>başarı (s. 52), bildir-ge>bildirge (s. 59), savsak+la-mak>savsaklamak (s. 246), indir-ge-me>indirgeme (s.165)...gibi.

c) Gönderme yapılan bazı kaynakların kaynakça kısmında olmadığı görülmektedir: *Köprülü* (s. 142) gibi.

Bibliyografya bölümü, *Bibliyografya* (s. 337–343) ve *Taranan Eserler* (s. 344–348) olarak iki kısma ayrılmıştır. Burada yazar, çalışmada yararlandığı kaynakları vermiştir. Yazarın, çalışmasını meydana getirirken zengin bir kaynakçadan faydalandığı görülmektedir.

Türkçeden Osmanlıcaya İndeks bölümünde (s. 349–372) Osmanlı Türkçesinde karşılığı olan Türkçe sözcüklerin Arapça ve Farsça karşılıkları verilmiştir.

Osmanlıcadan Türkçeye İndeks bölümünde de (s. 373–395) Osmanlıcadaki Arapça ve Farsça sözcüklere karşılık olarak türetilen sözcüklerin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Bayar, Latince ve karşılığı olmayan sözcüklerin indekse alınmadığını ifade etmiştir.

Sonuç olarak büyük bir emek sonucu meydana getirilen eserin alanında bir boşluğu doldurduğu muhakkaktır. Eserde özellikle Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Türk dilindeki yabancı kökenli sözcüklere karşılık olarak türetilmiş Türkçe sözcüklerin etimolojilerinin verilmiş olması ve ayrıca bu alanda çalışan araştırmacıların konu ile ilgili yorumlarının kıyaslamalı bir şekilde ortaya konulması, esere kaynak kitap olma niteliği kazandırmıştır.

Böyle bir çalışmadan sonra, yeni kelimelerin dilimizin söz varlığına etkilerinin (deyimlerde ve atasözlerine girip girmedikleri, birleşik sözler türetmede ne kadar kullanıldıkları, kullanım sıklıkları vb.) de araştırılması gereken bir konu olarak bilim adamlarının ilgisini beklemektedir.